

РОЗДІЛ 1

ЗНАК СОКИРИ

З півночі наближалася буря.

Кочовики у таборах, розкиданих по степах довкола Хвалинського моря, і мешканці мурованих міст у дельті Ітилю дивилися їй назустріч, у зловісну темряву, що, наче пиловий вихор, кипіла біля далекого обрію, та ревно прикликали богів і душі предків. Вважали бурю поганим знаком; зрештою, достеменно знали, що вона віщує. Поголос про розгром, якого торішнього літа зазнала північна долина Ітилю, розлетівся вже на всі сторони світу. Над Хазарським царством витало лихе передчуття, що невдовзі примчить геть інша, куди страшніша громовиця — зі сталевими блискавками, гуркотом трощених воріт і кривавими зливами.

Хаджір, скулений над шиєю бистрого коня, кинув швидкий погляд через плече. Його плащ і кінський хвіст плескотіли від Божого допущення, що гнався за ним по п'ятах. Збіглося так, що саме у мить, коли він оглянувся, завісу дощу над степом розпорола зміїста блискавка, а в нутрощах хмар розлилося фіолетове світло.

Не минуло й трьох ударів серця, як гримнуло вдруге. Хаджір відразу звернув погляд уперед і німо заблагав:

«Громовладний Кваре, пощади моє бідне життя, — чей же ти не знакомишся на таку вбогу жертву!». Посеред цієї безмовної просьби запнувся і подумки сам себе вилаяв за це святотатство. Адже ж, вступаючи до арсіяхів, добірних мусульманських відділів хазарської армії, прийняв Аллаха і відкинув старих ідолів, яким колись поклонявся вдома, у таборах огузів на східних рівнинах.

— Ля ілляха іль-Аллах, — вигукнув він і схилився ще нижче, аж кінська грива шмагала його по обличчі. *«Немає бога, окрім Бога. Охорони мене, Всемогутній, Доброчинцю, Творче. Дай силу цьому румакові, що є частиною мене, як рука чи серце. Нехай витримає і донесе мене аж до мети!»*

На подив, тільки-но ця молитва пролетіла його думками, як у похмурій сіриві попереду з'явилися світелка. Хаджір трохи припіднявся, його серце підплигнуло. Праворуч від нього щось замерехтіло, наче там через степ лився потік рідкого срібла. Він зрозумів, що це віддзеркалення неба на ітільському плесі, й радісно скрикнув. Був сливе біля мети! Світелка перед ним — це мусив бути Хазаран.

Знову блиснуло, і перед Хаджіром зазвивалася його ж таки тінь. Злива наближалася, він уже виразно відчув її. А з грізного шуму розпізнав, що це не звичайний дощ.

З неба сипалися крижини.

Знову штовхнув коня у слабини. На Пророкову бороду, мусить це зуміти, мусить загубитися на міських вуличках, перш ніж його на відкритому просторі наздожене і змете градобиття! Таж його вважали найпрудкішим вершником у прикордонних чотах. Вдома рослі ровесники сміялися з його щуплявої постави і вузьких, майже дівочих плечей. Пророкували йому долю коханця тих, хто волів спілкуватися з хлопцями, а не кохати жінок. І коли він зголосився на хазарську службу, праг-

нучи довести, що не є женоподібним слабаком, очільник спершу дивився на нього, як на ягня, що надумало бігти чвалом з табуном диких коней. Проте з часом збагнув, що Хаджір хоч і малий, та жиливий, а менша вага і тонка кістка чудово пасують до довгої їзди. Коні під ним витримували біг куди довше, ніж під мужами звичного зросту. Тож коли треба було швидко доставити звістку до котрогось укріпленого табору вздовж прикордонної лінії чи й до самого головного міста, таркан Елазар, який командував північною армією, посилав якраз по Хаджіра. На приземкуватого огуза, в якого стирчали криві зуби, — виглядав через них, наче б постійно по-дурному всміхався, — була вся надія. Раз йому навіть вдалося втекти від погоні печенігів. Мчав так швидко, що не наздогнали його їхні стріли, не те що вони самі.

Більше з нього ніхто не насміхався.

Окрім богів... гм, Бога. Той, судячи з усього, вирішив його сьогодні провчити. Хаджірові в обличчя вдарили перші краплі, об гостроверху шапку застукотіла крижана крупа. Кінь голосно пирхав, від нього гостро пахло потом, а з морди падали клубки піни. За час їзди з фортеці Казаркі на Дону Хаджір двічі змінював коней, — це була третя тварина, що несла його штудерно прилаштоване сідло. Перших двох рисаків він виснажив, але не загнав. За долю цього, останнього, боявся. Але не смів підвести. До мерехтливих світелок Хазарана було рукою подати.

Продовгуватий шкіряний футляр, який він ніс на спині, здався йому важчим, ніж будь-коли досі. Либонь, тому, що знав зміст рядків на пергаментних сувоях усередині; розумів, яку грізну новину сповіщає Елазар своїм панам у головному місті.

З цією невеселою думкою вїхав між юрти, хатини і намети передмістя. Табір неабияк розрісся, відколи він був тут востаннє. Хазарське царство справді втратило колишню потугу, але це геть не заважало вихідцям

з усіх племен Кавказу і степів довкола Дону, Ітилю та Хвалинського моря тягтися до серця держави. Наче стерв'ятники, що чигали на свій шматок здобичі.

Дістався першої захисної лінії, простого валу з глини і каміння, з огорожею зверху. Ворота були завжди відкриті. Хаджір уповільнив біг і показав сторожі знак арсіяхів на бронзовому нагрудному медальйоні — вовк у бігу під півмісяцем був, може, трохи блюзнірчим поєднанням мусульманського і поганського знаків. Сторожа відступила йому з дороги.

Коли він знову підігнав коня, буря нарешті його наздогнала. Вітер торсав полотнища наметів і трофеї з людського волосся на бунчуках, у брудних вуличках між густо розставлених юрт шуміла злива, а тоді об прості укріплення забарабанив град, наче збираючись розметати їх на шматки.

Та от уже Хаджір мчав між обліпленими глиною хатами, хижами і землянками самого міста і кричав на купців, ремісників і рибалок, які перетворили Хазаран на величезне торговисько, а тепер швидко зачиняли крамниці, згортали ятки і ховали товар від дощу, звільняючи йому дорогу.

— Набик! Усі набик! Дайте прохід! Я несу посольство до великого бека!

Випереджуваний звуком, з яким розбивалися глики, тріскотом дерева і сердитою лайкою, він мчав містом, повз садибу достойного хазза, проводиря тутешніх мусульман, минув велику мечеть і садибу небесного бога Тенгри. Ще одною довгою вуличкою, повною корчем, борделів, купалень, крамниць і ремісничих майстерень, дістався західних воріт, що випустили його на ітильський берег.

Могло здатися, що він біля мети. Насправді ж на нього чекав найнебезпечніший відрізок сьогоднішньої дороги.

Головне місто Хазарського царства лежало на початку розгалуженої ітильської дельти, саме в місці, де величезна ріка ділилася вперше.

Місто складалося з двох частин, розділених річкою. Північно-східна дільниця, якою саме їхав Хаджір, виросла недавно і постійно збільшувалася. Цвіла тут торгівля і жили поруч себе мусульмани, християни і шанувальники старих богів.

Південно-західна частина Хазарана, звана також Атилем, лежала на протилежному березі й була куди старіша і розкішніша. Її захищали масивні кам'яні стіни, з-за яких виглядали дахи цегляних будинків і єврейських синагог. На цій дільниці містилися осідки урядів, судів і всіх державних органів, не бракувало розлогих військових кошар із численною залогою.

Та насправді місто мало ще й третю частину. Посеред ріки розкинувся великий Золотий острів, а на ньому височів гордий палацовий комплекс. Тут мали свої розкішні садиби каган Йосиф бен Арон, потомок правдавньої династії Буланідів і духовний владика хазарів, та великий бек Ірод, головний управитель царства і верховний воєначальник.

Оскільки річище було тут нестале, а висота водної поверхні часто змінювалася, обидва береги з'єднував плавучий міст, що торкався північного кінця Золотого острова. Він складався з ряду великих дощатих плоскоденок, міцно зв'язаних линвами. Плоскодонки лежали на плавучих платформах, схожих на довгі човни з гострими кілями, щоб міст ставив воді якнайменший опір.

Саме переходу по плавучому мосту побоювався Хаджір. Щоб зменшити небезпеку, зсів на березі з румака і вийшов на міст власними ногами, ведучи неспокійного

коня за собою на вуздечці. Дика погода розбурхала ріку, тож уся конструкція ходила ходором і голосно скрипіла. Ніхто за таких обставин не зважився б ступити на міст, але Хаджір не міг чекати, коли буря втихомириться. Не мав часу. Блискавично доставити звістку — було це його посланням, його доказом собі самому і всім іншим, що є настільки ж цінним, навіть і ціннішим, ніж більшість вояків у чотах арсіяхів.

З тихими молитвами на вустах крокував уперед. Град безперестанку бив його шапку і закриті плачем плечі. На щастя, градини не були надто великими, тож удари, спершу досить пронизливі, злилися в одноманітний натиск. Куди гіршим було те, що дерево під його ногами покрила зрадлива суміш води і льоду. Кінь мусив неабияк старатися, щоб не смикатися, — від уявлення про падіння до розгніваної ріки злякано пирхав і зачочував очі. Та й Хаджір мусив час від часу зупинятися і знову ловити рівновагу.

Але Бог був милосердним до мужа і тварини. Перш ніж повністю стемніло, посол вивів коня на північний берег Золотого острова. Мощеною дорогою швидко підійшов до воріт добре укріпленого палацового комплексу й показав сторожі знак вовка і півмісяця. Вартові ляглися, що мусять у таку негоду вилазити зі сторожки, але не залишили важливого посла стояти надворі. Завели його всередину, у сухе тепло, де головний старшина забрав неушкоджений футляр з пергаментами. Спитав Хаджіра, чи має він передати якусь таємну звістку, з тих, що їх не записували, а довіряли тільки пам'яті гінця, але, діставши заперечну відповідь, обернувся і відніс послання сам.

На цьому Хаджірове завдання скінчилося. Принаймні на якийсь час. Вартові хотіли відразу ж посадити його за стіл, почастувати вином і теплою юшкою, та він сказав, що не такий уже втомлений,

і вибрався власноруч попорати змученого коника, який порятував його від блискавиць і градобою посеред степу. Зробив це наперекір тому, що знав, як дуже потребуватиме відпочинку.

Справа була дуже поважною, тож здогадувався, що на світанку доведеться йому з нагальною відповіддю рушати назад на північ.

Вітер, злива і град вдарили у вікна каганового палацу так зненацька, що Семіра здивовано озирнулася. Плитки з коштовного багдадського скла задеренчали під натиском розгніваної стихії, але, всупереч побоюванню принцеси, не розбилися на жменю блискучих друзок. З півночі блиснуло; вода на склі перетворила спалах на кілька світлових плям.

«Чого лякаєшся, дурна козо? — подумки вилаяла вона сама себе. — Чей же не боїшся, що громовладний Васілла прилетів з кавказьких вершин аж до устя Ітилю, щоб тут, перед богом хазарів, показати свою силу?»

Знову перевела погляд усередину покою, прибрала певного спокійного виразу. Хай усі ці вельможі, візирі, князі й державні мужі, які сидять довкола, не думають, наче вона слабка, перелякана жінка. Не терпіла, коли чоловіки вважали її річчю, яку треба захищати. Розпещеним дівчам, яке князь-батечко обклав ватою, ховаючи для шляхетного жениха.

«А ти ж не така, — подумки повторювала вона, як часто робила це раніше. — Ти принцеса аланів, предками яких були благородні й грізні сармати! А про них кажуть легенди, що їхні жони були такими ж добрими вершинцями й войовницями, як і мужі, й часто поруч із ними скакали на битви».